

організація Міжнародної конференції — і все це без учених, зокрема правників і кримінологів Академії правових наук України, участь яких не передбачено в жодному пункті. Коментарі, як кажуть, зайві.

Надійшла до редколегії 21.02.03

В. Голіна, член-кореспондент АПРН
України

Організатор банди: основні кримінологічні риси особи злочинця

Згідно зі ст. 257 КК України бандитизм визначається як організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Але бандитизм з кримінологічної точки зору можна розглядати і як поняття, яке відображує кількісну наявність цього явища в структурі злочинності і його якісну характеристику в сучасній Україні.

До недавнього часу бандитизм в Україні належав скоріше до її недалекої історії¹. Якщо у 1993 р. в Україні офіційно було зареєстровано 6 фактів бандитизму, то вже у 1996 р. таких злочинів було в 10 разів більше. Що стосується осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та засуджених за бандитизм, то у 1993 р. таких взагалі не спостерігалось, а у 1996 р. засуджено 32 учасники банди².

Певне уявлення про загальний рівень зареєстрованих фактів бандитизму МВС України та про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за цей злочин в Україні за 5 років (1996–2000 рр.), дає таблиця³.

¹ Див.: *Гарник М.* Проблеми захисту прав потерпілих від злочину // Вісник прокуратури України. – 2002. – № 3. – С. 3.

² Див.: *Василевич В. В.* Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницької спрямованості: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1998. – С. 9.

³ Інформаційна довідка про зареєстровані факти бандитизму та осіб, що їх скоїли, на території України за 1996–2000 роки. МВС України. – 21 березня 2001 р.

Вид злочину за кримінальними кодексами України	Рік				
	1996	1997	1998	1999	2000
Бандитизм: зареєстровано фактів	93	110	104	96	81
Виявлено осіб — учасників банд	264	327	341	409	313
З них притягнуто до кримінальної відповідальності за бандитизм	261	317	338	407	307

Отже, за 5 років в Україні було офіційно зареєстровано 484 факти бандитизму та виявлено 1654 учасники банд, з яких 1630 притягнуто до кримінальної відповідальності. Однак, за даними Міністерства юстиції України, по справах, які закінчені провадженням у 1996–2000 рр., за бандитизм було засуджено 411 бандитів, тобто 45% від усіх виявлених учасників банд. І хоча різниця рівнів виявлених членів банд і судимості за бандитизм є істотною, що свідчить про недосконалість судово-слідчої практики, все ж таки бандитизм став у сучасній Україні небезпечною кримінальною реальністю. Засоби масової інформації часто описують випадки жорстоких нападів озброєних організованих груп на підприємства, установи, організації, окремих осіб, що супроводжуються тортурами над потерпілими, вбивствами, зґвалтуваннями, підпалами та іншими злочинами¹.

Бандитизм набув поширення і «спеціалізації». Географічно бандитизм не обмежений певними регіонами України. Він виявлений в Автономній Республіці Крим та в усіх областях країни. Розрізняють ситуативний, квартирний, транспортний, територіальний, трасовий та інший (за видами) бандитизм. В країні виявляються різні за кількістю та консолідацією учасники банди: від простого об'єднання зі слабкою внутрішньою структурою

¹ Див., напр.: *Марченко Б.* «Кримінальний уділ» Вані Глухого // Слобідський край. – 2001. – 22 груд.; *Бойко Л.* Подроблиці трагедії // Урядовий кур'єр. – 2002. – 30 бер.; *Титаренко Л.* Разбой на большой дороге // Голос Украины. – 2002. – 10 апр.; *Энанов В.* Водители, осторожно! Не исключено, на вас охотятся // Голос Украины. – 2002. – 16 апр.; *Бандитов вернули на Родину* // Время. – 2002. – 22 июня; *Кавун А.* Убийство называли работой // Голос Украины. – 2002. – 17 июля; *Бандиты в рясах* // Урядовий кур'єр, 2002. – 14 лист. та ін.

для вчинення одиничного злочину (ситуативні та тимчасові групи) до більш складних і організованих форм злочинних об'єднань, діяльність яких розрахована на тривалий час, стає більш цілеспрямованою, конспіративною, жорстокою та ін.

Все це свідчить про актуальність вивчення бандитизму в Україні і необхідність пильної уваги до такої особи злочинця, як організатор і керівник банди.

У вітчизняних і зарубіжних публікаціях робилися і зараз робляться спроби ввести в науковий обіг кримінології, криміналістики та інших наук соціально-психологічне поняття «лідер» організованої групи або злочинної організації, що викликає сумніви стосовно доцільності введення у науковий апарат юридичних наук такого наповненого — за значенням і призначенням у соціальній психології — поняття, яким у ній визначається соціально позитивна, а не негативна особистість неформального керівника колективу.

У кримінальному законодавстві поняття «організатор» і «керівник» мають широкий зміст. Відповідно до ч. 3 ст. 27 КК України «організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації». За словами М. Бажанова, організатор посідає особливе місце в співучасті, він ніби стоїть над всіма співучасниками, регулюючи і направляючи всю їх діяльність, об'єднує інших співучасників, розподіляє ролі між ними, намічає план злочину (злочинів), визначає майбутні об'єкти або жертву злочинів, розробляє стратегію майбутньої злочинної діяльності і зовнішніх зв'язків з іншими злочинними групами¹.

Отже, поняттям «організатор злочину (злочинів)» повністю, на наш погляд, охоплюється вся багатоаспектна злочинна діяльність авторитетної особи, яка організувала банду або керувала нею. Тому в чому ж сенс запозичення з інших наук, зокрема з соціальної психології, поняття «лідер» і підміни ним чіткого кримінально-правового поняття «організатор», («керівник»)? У зв'язку з цим не-

¹ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К; Х., 2001. — С. 197.

обхідно звернутися до історії наукової полеміки навколо даних понять і з'ясувати аргументацію щодо гострої потреби для кримінології, криміналістики та інших юридичних наук введення для них термінів «лідерство», «лідер».

Прихильники одного із підходів щодо співвідношення значених понять вважають, що поняття «керівник», «організатор» і «лідер» організованої групи є синонімами, а відтак, питання співвідношення цих понять у теорії і практиці знімається. Лідером організованої групи вважається особа, яка створила за своєю ініціативою групу для вчинення злочинів чи є в уже існуючій групі з антисоціальною спрямованістю керівником і організує злочинну та іншу групову діяльність¹. Ця думка була висловлена майже 20 років тому, але вона підтримується і зараз. «Лідер, — пише у криміналістичному енциклопедичному словнику В. Шепітько, — член групи, за яким вона визнає право приймати відповідальні рішення у відповідальних для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особистість, яка реально відіграє головну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаємовідносин у групі»². Поняття «організатор» у ньому взагалі немає, але воно розуміється, мабуть, як синонім. Це визначення — загальне соціально-психологічне поняття, однак воно використовується у криміналістиці для формування поняття лідера організованої групи або злочинної організації. Деякі автори дотримуються позиції, що на певному етапі розвитку у внутрішній структурі групи з'являється лідер, який знаходиться нагорі ієрархії «керівництво-підлеглість». У ситуативних групах організатор і лідер збігаються в одній особі, а в групах, діючих протягом тривалого часу, лідер — емоційний центр, що виділяється своїми особистісними якостями³.

Аналіз наведених визначень організатора і лідера свідчить про те, що ці поняття науково не синонімічні. Вони є термінами різних галузей знання — соціальної психології і кримінально-

¹ Див.: Чечетин А. Е. Лидерство в криминогенной группе // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью. — Омск, 1983. — С. 38.

² Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський та російсько-український) / За ред. акад. НАН України В. Я. Тація. — Х., 2001. — С. 125.

³ Див.: Юридична психологія: Підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Козміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К., 1999. — С. 221; Кваша О. Лідерство в кримінальній групі // Право України. — 2001. — № 8. — С. 94.

го права, які термінологічно і змістовно призначені для визначення і вивчення різних (з соціально-правової точки зору) осіб: позитивного неформального керівника і негативної особи злочинця. Так, організація банди, злочинної організації, організованої групи спочатку передбачає створення злочинного об'єднання, на чолі якого стає її організатор. Але сама організація таких угруповань має особливості, які зовсім не притаманні створеному соціально-позитивному колективу, і переносити положення соціальної психології про лідера на організатора злочинної організації не продиктовано науковою необхідністю і практикою.

Прихильники другого підходу стверджують, що «лідер» — це не кримінально-правове і не кримінологічне поняття, що цим поняттям у соціальній психології визначається неформальний (поряд з формальним) ведучий у групі, і соціальна психологія не вживає це поняття у контексті з кримінальним змістом, оскільки вивчає лідера в групах із соціально ціннісним змістом спільної діяльності¹. У соціальній психології найчастіше використовується визначення, запропоноване ще Б. Паригінім: «Лідерство — один із процесів організації і управління малою групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні строки і з оптимальним ефектом, детермінований пануючими в суспільстві соціальними відносинами. Лідер — це член групи, який спонтанно висувається на роль керівника в умовах певної, специфічної і, як правило, досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної, колективної діяльності людей для найбільш швидкого і успішного досягнення спільної мети»². Спираючись на ці та деякі інші зарубіжні визначення поняття лідера (Бінхем, Тед, Боуден, Олпорт та ін.), окремі автори роблять висновок, що лідер — член злочинної групи, який є ініціатором її створення або керує нею з метою організації спільної злочинної діяльності членів групи для найбільш ефективного досягнення злочинних цілей³.

¹ Див.: *Самонов А. П.* Психология преступных групп. — Пермь, 1991. — С. 96; *Райгородский Д. Я.* Психология и психоанализ власти. — Т. 2. Хрестоматия. — Самара, — 1999.

² *Паригин Б.Д.* Основы социально-психологической теории. — М., 1971. — С. 202–203.

³ Див.: *Еникеев М. И.* Юридическая психология: Учебник для вузов. — М., 1999. — С. 110–111; *Шепитько В. Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. — Х., 2000. — С. 19; *Кваша О.* Вказ. праця. — С. 94.

Дійсно, реалії сьогодення привертають увагу фахівців різних галузей знання (соціології, політології, спортивної психології, педагогіки, філософії, історії тощо) до теорії малих соціальних груп і лідерства. Зрозумілим є і інтерес кримінології до з'ясування причин створення і функціонування організованих груп і злочинних організацій, їх внутрішньогрупової структури, притаманних їм якостей (зorganizованість, стійкість), а також до вивчення особи злочинця цих угруповань і, зокрема, їх організатора. На відміну від колишнього кримінального законодавства, в якому визначалася лише особа організатора як співучасника конкретного злочину, чинний КК України дає широке визначення організатора і керівника (ч. 3 ст. 27), про що вже йшлося.

Отже, враховуючи різні, в тому числі негативні, наслідки сприйняття залученого без дійсної потреби для кримінального права, криміналістики, кримінології, а також для практики боротьби зі злочинністю гучного поняття — з позитивним соціальним змістом — лідер, вважаємо, що введення його в науку і практику є недоцільним. Саме організатор, керівник як особа злочинця повинні бути об'єктом кримінологічного дослідження. У спеціальній літературі висловлюється думка, згідно з якою єдиної характеристики для всіх категорій учасників озброєних угруповань, у тому числі банд, не існує, багато в чому її властивості і риси залежать від місця в злочинній організації, статусу та виконуваних функцій, злочинної спеціалізації і професійності у відповідній діяльності, необхідності мати «маску» для спілкування поза злочинним оточенням¹. Ми повністю погоджуємося з цим ствердженням і тому виділяємо окремо особу злочинця — організатора банди, оскільки його кримінологічна характеристика може суттєво відрізнитися від особи злочинця рядового співучасника банди. За спостереженнями В. Василевича, особливістю учасників озброєних злочинних угруповань є чітко окреслена престижно-споживацька орієнтація, доведена до автоматизму покірність вказівкам організатора, керівника банди, завищена самооцінка, відчуженість і ворожність щодо оточуючих, прагнення здобути і підтримувати авторитет у своєму середовищі, підвищена увага до свого фізичного здоров'я². Цей автор виділяє також особу злочинців — кримінальних «ав-

¹ Див.: Василевич В. В. Вказ. праця. — С. 9.

² Див.: Там само.

торитетів», які в більшості випадків, за його словами, є вожаками злочинних угруповань.

Узагальнений «портрет» таких осіб: вік 25–57 років (на наш погляд, дуже великий інтервал), як правило, з середньою освітою, але можлива незакінчена вища і навіть вища освіта. Близько 75,0 % організаторів, керівників мають судимості за корисливі злочини, хуліганство, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Щоб стати «авторитетом», потрібно було перш за все виділитися у своєму середовищі, бути визнаним у ньому та набути право керувати, віддавати накази, планувати напади, розробляти заходи конспірації та ін. Не останню роль, як правильно підмічено, у висуванні на роль вожака відігравали фізична сила організатора та його спеціальна підготовка¹.

За нашими дослідженнями, з понад 100 архівних кримінальних справ про бандитизм, які було розглянуто судами України за період 1996–2000 рр., у 70 % фактів бандитизму в Україні на чолі банд виступають її організатори, які ними і керують та консолідують їх учасників. При цьому керівників у банді може бути і декілька, а саме двоє і навіть троє (близько 15% з усіх вивчених нами кримінальних справ). Однак наявність декількох організаторів (керівників) часто приводить до розподілу «сфер впливу» вже у самій банді, спроб проведення своєї лінії та стилю керівництва іншими членами банди, перебудови ієрархічної структури банди відповідно до своїх особистих уявлень про це. З цього приводу між членами банди виникають суперечності, «розборки». А оскільки практично всі бандити озброєні вогнепальною чи холодною зброєю, то подібні «з'ясування стосунків», «організаційних питань» закінчуються вбивствами більш «слабких» авторитетів, «опозиціонерів». Тому в справах проти значної кількості винних кримінальне провадження припинено у зв'язку з їх смертю.

Організатор банди — це особа 28–40 років, найчастіше не працює або займається комерційною діяльністю. Серед них трапляються колишні співробітники правоохоронних органів, приватних охоронних служб, військовослужбовці або ті, що мають досвід військової служби, спортсмени, які володіють будь-якою системою самооборони, та ін. Часто вони є достат-

¹ Див.: *Василевич В. В.* Вказ. праця. — С. 10.

ньо визнаними кримінальними «авторитетами» у своєму регіоні. Близько 60 % з них мають свої сім'ї, дітей, у побуті характеризуються позитивно або задовільно. Освіта — середня, середньо-спеціальна і навіть вища. Частина організаторів (керівників) банд — судимі. За даними В. Шепітько, 32 % організаторів організованих груп (не тільки банд) були раніше судимі¹. В. Василевич наводить ще більші дані — 75% організаторів озброєних злочинних формувань засуджувались за різні злочини². За результатами нашого дослідження, близько 40 % організаторів банд мали судимість.

Як відмічається в наукових публікаціях, організатора банди характеризують більш високий інтелект, рівень розвитку, наявність розвинутих вольових якостей і організаторських здібностей, товариськість, функціональна стійкість, ініціативність, наполегливість, багатий досвід (у тому числі кримінальний), винахідливість і більш широкий кругозір, ніж у інших членів банди, упевненість у своїх силах, вміння підкоряти інших людей, холодна розважливність, добрий фізичний розвиток³.

Проведене нами дослідження показало також, що у сфері міжособистісних відносин організаторів (керівників) банд можна характеризувати як вольових і жорстоких людей. Багатьом з них притаманна самодисципліна, а тому вони потребують від членів банди дисципліни і підкорення. Серед організаторів хронічних алкоголіків не зустрічається, однак були виявлені наркомани, ступінь наркотичної залежності яких ще не досяг критичної межі; жорстокі, агресивні, холоднокрівні. Об'єктивну сторону вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв та інших тяжких злочинів вони виконують самі, показуючи при цьому членам банди «уроки сміливості», «прикладі мужності». Нерідко прагнуть ліквідувати потерпілих, тому хроніка подій, пов'язаних з бандитськими нападами, майже завжди супроводжується описом жадливих кривавих сцен.

Після проведення «операцій» організатори проводять їх розбір. За непокору карають своїх членів банди і в такий спосіб намагаються тримати всіх у покорі і примушувати до дисцип-

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. — С. 19 та ін.

² Див.: Василевич В. В. Вказ. праця. — С. 10.

³ Див.: Матвеев В. Судебно-психологическая экспертиза при расследовании бандитизма // Законность. — 1995. — № 6. — С. 25.

ліни. У багатьох організаторів (керівників) банд психолого-психіатрична експертиза відмічає психопатичні риси характеру. На поблагливість суду не розраховують.

Організатор (керівник) виконує соціально-психологічні функції: організаційно-управлінську, ідеологічну, інформаційну, стратегічну, нормативно-ціннісну і дисциплінарну.

Організаційно-управлінська функція організатора (керівника) банди реально проявляється в тому, що він створює банду або керує нею, згуртовує і стабілізує її склад, спрямовує злочинну діяльність, починаючи від підготовки до вчинення нападів та розбору проведеної «операції»; здійснює заходи щодо конспірації; виробляє лінію поведінки членів банди при їх затриманні, розслідуванні кримінальної справи, розгляді її в суді; представляє банду в зовнішніх її стосунках та ін. Завдяки такій роботі організатора (керівника) банда набуває високого рівня консолідації і психологічного розвитку. Крім того, організаційно-управлінська функція може полягати, як зазначено в ч. 3 ст. 27 КК України, в забезпеченні фінансування чи організації приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Завдяки вміло налагодженій організаційно-управлінській функції організатора (керівника) банди значна кількість виявлених банд в Україні за низку років діяла: до півроку — 40 %; до року — кожна шоста банда (16 %); від року до трьох років вчиняло бандитські напади 11 % банд; більш тривалий строк (від трьох до п'яти років) існувало приблизно 1 % банд.

Отже, можна припустити, виходячи з нашого вибіркового дослідження бандитизму в Україні, що близько 70 % банд діяли і діють в країні значний проміжок часу, і саме «час їх існування», поміж інших обставин, свідчить про певний рівень організаційно-управлінської функції організатора (керівника) банди. І ці дані слід урахувати у практиці боротьби з бандитизмом в Україні.

Ідеологічна функція організатора (керівника) банди полягає у проведенні ідеології конформізму. Під конформізмом розуміється вплив групового тиску на члена групи, підкорення його думки і поведінки у відповідності з позицією більшості¹. Ця залежність може бути настільки сильною, що вільне волевиявлення члена групи суттєво обмежується². Безсумнівно, іде-

¹ Психологія. Словарь /Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд-е, испр. и доп. — М., 1990. — С. 175.

² Див.: *Зелинский А. Ф.* Криминальная психология. — К., 1999. — С. 203.

ологію конформізму, підкорення всіх членів банди керівництву, визначення лінії їх поведінки відносно навколишнього середовища, міжособистісних стосунків, підтримання емоційного рівня банди, зближення інтересів і ціннісних орієнтацій її членів здійснює в банді організатор (керівник). Отже, особи, які стоять коло витоків організації банди, є її, так би мовити, ідеологами. Тому організатор повинен бути наділений певними якостями, зокрема активністю, ініціативністю, наполегливістю, організаторськими здібностями, а також здатністю впливати на інших осіб. Тобто, влада організатора банди ґрунтується на його особистих якостях і поведінці, на антисуспільній (на відміну від лідера) ідеології, якої організатор (керівник) додержується сам і прищеплює її іншим учасникам банди.

Інформаційна функція організатора (керівника) є складовою частиною його організаційно-управлінської функції, яка ґрунтується на необхідних відомостях, перш за все про об'єкти нападів, про події, що стосуються банди. Частиною інформації організатор (керівник) обов'язково передає іншим учасникам банди, зокрема визначає об'єкти нападів, планує хід «операції», роль кожного члена банди при її проведенні та ін. Для організатора (керівника) важлива як внутрішня, так і зовнішня інформація. Збирання відомостей про внутрішнє життя банди і кожного її учасника необхідно організатору чи керівнику для опанування обстановкою і контролювання діями групи (поведінка окремих членів банди та їх сімей, якщо вони є, їх думки, настрої, ставлення до вчинених нападів і потерпілих, наявність «опозиціонерів», моральний стан банди тощо). Так, наприклад, такий собі Ш., замаскувавши свою персону під наукового співробітника, підробивши паспорт, у 1994 р. організував банду, яка за 8 років свого існування вчинила 41 злочин, із них 2 вбивства, 27 розбійних нападів, 12 крадіжок автотранспорту, справно вів документацію. Мав на кожного «підлеглого» особову справу, скрупульозно занотовував до спеціального блокнота свої записи стосовно їх поведінки, думок, висловлювань¹. Зовнішня інформація потрібна для захисту банди від викриття, для продовження злочинної діяльності, поліпшення конспірації та ін. Отже, ця функція дозволяє організатору (керівнику) банди зав-

¹ Див.: *Еннанов В. Перевертень // Урядовий кур'єр. – 2002. – 20 лист. – С. 14.*

жди бути поінформованим і використовувати одержану інформацію для потреб банди і для себе особисто.

У вересні 1997 р. Житомирським обласним судом до різних строків позбавлення волі була засуджена банда із 16 суб'єктів злочину на чолі з організатором банди П., 1974 р. народження, судимого, з середньою освітою, не працюючого. У травні 1995 р. П., звільнившись з під варти, зустрівся с І. і С., з якими раніше разом перебував під вартою в СІЗО, і запропонував їм зорганізуватися у «команду» з метою озброєних нападів на квартири громадян, щоб, за їх висловами, «заробити» гроші. Останні дали згоду на організацію банди. У банду поступово були втягнуті ще 13 осіб, частина з яких вже мали вогнепальну і холодну зброю. З матеріалів кримінальної справи видно, що організатори банди П. та І. підшукували житла громадян, які володіли цінностями, валютою, дорогим майном, ретельно розробляли плани нападів на квартири, розподіляли ролі учасників нападів. За вказівками організаторів банди інші її члени перевіряли інформацію, стежили за потерпілими, вивчали обстановку, підходи, відходи тощо. Після такої підготовки, використовуючи зброю і застосовуючи насильство, тортури, вони заволодівали грошима, валютою, майном, золотими прикрасами, колекційними монетами, вітчизняними та іноземними орденами і медалями, відеотехнікою та різною іншою радіоапаратурою тощо. Характерно, що інформацію про заможних громадян П. та І. отримували з різних джерел. Так, у серпні 1995 р. у банду добровільно вступив Б., який повідомив організаторів і керівників банди, що у м. Житомирі є сім'ї, котрі накопичили багато грошей, валюти та дорогі речі, цінності, відеоапаратуру, і при цьому вказав на дві квартири, на які згодом вчинено бандитські напади. В іншому разі таку інформацію П. отримав від співмешканки І.; за певну суму від двох громадян з Кавказу про матеріальний достаток потерпілого А. та ін. Завдяки такій інформації П. та І. діяли впевнено, цілеспрямовано, розраховуючи на велику «виручку», що і мало місце¹.

Стратегічна функція організатора (керівника) банди полягає в тому, що вона втілює у злочинну діяльність його ідеї, плани, мету. Організатор (керівник) краще за інших бачить завдання і можливості групи, прогнозує імовірні труднощі та ін. Там, де організа-

¹ Див.: Архів Житомирського обласного суду за 1997 р., справа № 2–11.

тор (керівник) передбачає розвиток подій, там банда існує тривалий час і, мабуть, взагалі залишається не виявленою: маючи певний злочинний капітал, банда перестає діяти і розпадається.

Банда живе за своїми нормами і уявленнями, або нормативно-ціннісними орієнтаціями. Саме організатор (керівник), як відзначається у літературі, визначає допустимі межі та норми поведінки в банді, запроваджує заборони, порушення яких тягне за собою відповідні санкції. З особою організатора (керівника), його поведінкою та переконаннями зв'язують свої вчинки інші члени злочинної групи. Організатор бере активну участь у формуванні єдності поглядів і позицій учасників банди, що забезпечує їй єдність дій і вчинків у ситуаціях непланованих, раптових, пов'язаних з ризиком та небезпекою¹.

Не виключено, що ці ознаки нормативно-ціннісної функції організатора існують в організованих групах або добре ієрархованих злочинних організаціях, але з матеріалів архівних кримінальних справ важко зробити такі «класичні» висновки. Часто поведінка організатора (керівника) суттєво не відрізняється від поведінки рядових членів банди, особливих заборон він не встановлює, але за порядком в ній стежить і відповідно реагує.

З зазначеною функцією тісно пов'язана дисциплінарна функція організатора (керівника). Члени банди, які порушують прийняті правила поведінки, підлягають покаранню. Організатор чітко дотримується ієрархії, і той, хто її намагається порушувати (так звані «опозиціонери»), фізично усувається. Наприклад, організатор і керівник банди з шести осіб С., раніш неодноразово судимий, з метою усунення члена банди Р., який не визнавав за ним «авторитета», чим порушував її сталість і єдність, переконав двох інших членів банди вбити Р., що і було виконано².

Використовуючи соціально-психологічну типологію лідерів, деякі автори і серед організаторів (керівників) організованих груп і злочинних організацій виділяють лідерів-натхненників, лідерів-організаторів, лідерів змішаного типу. Лідер-натхненник пропонує банді свою програму дій, визначає норми поведінки, цілі і завдання злочинної діяльності. Лідер-організатор сам організує і керує бандою, здійснює програму, яка ра-

¹ Див.: *Быков В.* Лидерство в преступных группах // Законность. — 1997. — № 12. — С. 38; *його ж.* Признаки организованной группы // Законность. — 1998. — № 9. — С. 6–7.

² Див.: Архів Верховного Суду Автономної Республіки Крим за 2000 р.

ніше ним була вироблена. І, нарешті, лідер змішаного типу організовує банду, розробляє програму її злочинних дій і здійснює її виконання¹. За стилем керівництва розрізняються лідери, які використовують авторитарні методи управління; демонструють демократичний стиль керівництва; поєднують обидва ці стилі. Авторитарні лідери одноособово вирішують усі питання життя та діяльності організованої групи або злочинної організації, підтримують жорстку дисципліну і стежать за неухильним виконанням прийнятих у них норм поведінки. Авторитарний лідер — своєрідний деспот. Демократичний лідер схильний враховувати думки інших членів банди, може радитися з ними, але остаточне слово завжди належить йому. Часто такий лідер свої міркування маскує думкою банди. Лідер змішаного типу використовує ці два стилі разом у керівництві бандою. За характером діяльності бувають лідери універсальні і ситуативні. Універсальний лідер постійно виявляє свої якості і функції лідера, а ситуативні — тільки залежно від ситуації вчинення злочину².

Наведені типи і риси лідерів позитивних соціальних груп, які деякі окремі автори переносять на злочинні організації, банди, певною мірою можуть бути притаманні і організаторам (керівникам) банд. Але треба бути критичними і не перебільшувати значущість цих положень соціальної психології. Як свідчать наші дослідження, наприклад, авторитаризм, по-перше, властивий організаторам (керівникам) тих банд, злочинних організацій, які належать до висококонсолідованих їх типів, тобто коли організатор (керівник) віддалений від членів банди; по-друге, в бандах інших типів консолідації їх учасників організатор (керівник) є найбільш активним співвиконавцем нападів і вчинених при цьому злочинів; по-третє, деспотизм породжує опозицію, що для банди небажано.

У вироках судів рідко окреслюються тип організатора (керівника), характер та стиль керівництва бандою. Ці функціональні властивості впливової фігури банди не мають мотивуючого значення при призначенні покарання. Лінія поведінки організатора (керівника), стиль вирішення ним справ банди часто залишаються поза увагою правосуддя. Тим часом морально-психологічні якості організатора (керівника), проявлення їх у процесі

¹ Див.: *Быков В.* Лидерство в преступных группах. — С. 38.

² Див.: Там само. — С. 38.

керівництва бандою, у зв'язку з чим банда, скажімо, діяла зухвало, існувала тривалий час, вчинила багато злочинів, повинні враховуватися при призначенні покарання. Хоча серед обставин, які обтяжують покарання, тип, характер і стиль керівництва організованими групами і злочинними організаціями не визначено, але є ч. 3 п. 1 ст. 65 КК України, де зазначено, що суд призначає покарання, враховуючи особу винного, тобто особу злочинця. Особа злочинця — це кримінологічне поняття, що містить у собі комплекс описових її соціально-демографічних, фізичних, кримінально-правових, соціально-орієнтаційних, морально-правових властивостей, багато з яких мають кримінально-правове значення. Так, наприклад, особливо небезпечний рецидивіст (у минулому) В., 1961 р. народження, організував банду з 10 суб'єктів злочину, які тривалий час вчиняли тяжкі злочини. Окреслюючи особу винного В., суд правильно вказав у своєму вирокі, що В. є організатором банди, керував її злочинною діяльністю, розподіляв ролі учасників банди при нападах, що решта членів банди «... беззаперечно виконувала його вказівки»¹.

Отже, тип організатора (керівника), характер і стиль його керівництва бандою свідчать про ступінь його соціальної небезпечності і повинні, на нашу думку, виявлятися при розслідуванні і розгляді в судах кримінальних справ про бандитизм та враховуватися при призначенні покарання.

Надійшла до редколегії 08.01.03

*О. Бандурка, академік АПрН України,
народний депутат України*

Деякі проблеми застосування норм Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»

Прийнята 8 листопада 1990 р. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним

¹ Архів Миколаївського обласного суду за 2000 рік, справа № 1–12.